

Prof. dr hab. Andrzej Szwarc

Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego

Dom: Przybylskiego 1 m 11, 02-777 Warszawa

Tel. (22) 643-69-78; e-mail: andrzej.szwarc@wp.pl

Ocena dorobku naukowego dr hab. Małgorzaty Przeniosło, profesora nadzwyczajnego uniwersytetu Jana Kochanowskiego, w związku z wnioskiem o nadanie jej tytułu naukowego profesora

Drogę, którą przeszła profesor Małgorzata Przeniosło przed podjęciem samodzielnych, twórczych badań historycznych należy określić jako oryginalną i nietypową. Po ukończeniu w 1990 roku studiów matematycznych zajęła się dydaktyką tej dyscypliny wiedzy i po dziewięciu latach z tego właśnie zakresu napisała i obroniła doktorat. Dopiero od tego czasu, zatem od kilkunastu zaledwie lat, datują się jej zainteresowania historią *sensu stricto* udokumentowane publikacjami naukowymi. Koncentrowały się one początkowo na pograniczu dziejów nauki i dydaktyki. To dość szeroko zakreślone pole badawcze wymagające zdobycia wielostronnych kompetencji oraz interdyscyplinarnego podejścia Małgorzata Przeniosło uprawiała bardzo intensywnie i umiejętnie, wypełniając luki w dotychczasowej wiedzy o polskich studiach matematycznych i ich twórcach. Owocem jej pracy był szereg źródłowych artykułów dotyczących przedstawicieli polskiej szkoły matematycznej w okresie II Rzeczypospolitej oraz minimonografie poszczególnych środowisk i czasopism naukowych, przede wszystkim jednak obszerna rozprawa habilitacyjna *Matematycy polscy w dwudziestoleciu międzywojennym. Studium historyczne* (Kielce 2011, ss. 492). Jej rozległą podstawę źródłową stanowią materiały rękopiśmienne z około trzydziestu archiwów i kolekcji bibliotecznych krajowych i zagranicznych. Autorka zebrała bardzo szczegółowe informacje o wszystkich ośrodkach badań matematycznych w międzywojennej Polsce, omówiła główne kierunki owych badań, formy życia naukowego, drogi karier, kontakty zagraniczne, pracę dydaktyczną i organizacyjną na uczelniach, sytuację materialną,

życie osobiste i aktywność pozazawodową matematyków. Potrafiła przy tym jak nikt z humanistów mających ogólne tylko wyobrażenie o naukach ścisłych kompetentnie omówić i ocenić wkład polskich uczonych w rozwój uprawianej przez nich dyscypliny wiedzy. Książka świadczy o bardzo dobrym opanowaniu warsztatu naukowego historyka; połączono w niej umiejętnie kilka różnych perspektyw: klasyczną rozprawę odnoszącą się do historii nauki, studium z zakresu historii społecznej o charakterze portretu zbiorowego, studium biograficzne (rozprawę uzupełnia kilkadziesiąt biogramów wybitniejszych matematyków), monograficznie ujęte dzieje instytucji, stowarzyszeń i redakcji itp. Warto też zwrócić uwagę na rozdział wprowadzający (*Możliwości rozwoju polskiej matematyki przed odzyskaniem niepodległości*), w którym autorka potrafiła zaprezentować swe zdolności konstruowania narracji nie tylko o charakterze analitycznym lecz również syntetycznym a ponadto wykroczyła chronologicznie poza najlepiej sobie znany obszar pierwszej połowy XX wieku i uczyniła to z powodzeniem. W sumie mamy do czynienia z pracą, którą wypada nazwać wyczerpującą i wzorową, wyrażając równocześnie żal, że polska historiografia innych dyscyplin naukowych nie dysponuje i zapewne nieprędko będzie dysponowała równie solidnymi opracowaniami.

Jeszcze w trakcie przygotowywania rozprawy habilitacyjnej a tym bardziej po jej ukończeniu profesor Małgorzata Przeniosło znacznie poszerzyła problematykę swoich badań. Nie porzuciła historii nauki, wychodząc jednak poza kwestie związane bezpośrednio z rozwojem matematyki i środowiskiem matematyków. Opublikowała wiele artykułów dotyczących dziejów poszczególnych uczelni i towarzystw naukowych w okresie II Rzeczypospolitej. Podjęła samodzielne opracowywanie monumentalnego, sześciotomowego *Słownika Biograficznego Profesorów Drugiej Rzeczypospolitej* (w ramach grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki). Skoncentrowała uwagę na szkołach wyższych międzywojennego Lwowa i Wilna. Skądinąd w ostatnich latach zaczęła zajmować się tymi miastami w jeszcze szerszym zakresie, przyczyniając się w znacznym stopniu do nadrobienia zaniechań polskiej nauki historycznej spowodowanych m. in. restrykcjami politycznymi z czasów PRL i trudnościami z dostępem do źródeł znajdujących się na terenie

ówczesnego Związku Radzieckiego. W ramach prac indywidualnych i zespołowych koordynowanych przez ośrodek kielecki, po części we współpracy z innymi badaczami podjęła się redagowania i współautorstwa serii wydawniczych *Znani i nieznani dziewiętnastowiecznego Lwowa* oraz *Znani i nieznane dwudziestowiecznego Lwowa*. Cennym osiągnięciem są też edycje źródłowe, np. dwa zbiory dzienników i pamiętników (opracowane wspólnie z Markiem Przeniosło): *Wilno i Wileńszczyzna w pamiętnikach z lat I wojny światowej (materiały ze zbiorów wileńskich i londyńskich)* (Kielce 2014) oraz *Dziennik 1915-1918* Michała Brensztejna (Kielce 2015).

Zwróćmy uwagę, że wydawnictwa te stanowią pokłosie wytrwałych kwerend w słabo rozpoznanych zagranicznych zbiorach archiwalnych i bibliotecznych, wśród rękopiśmiennych spuścizn Polaków zamieszkujących dawne kresy Rzeczypospolitej, które stopniowo z nie małym wysiłkiem zostają udostępniane i wprowadzane do obiegu naukowego. Profesor Małgorzata Przeniosło nie ogranicza się skądinąd do bardzo wartościowego, a przeważnie niedocenianego (i niestety niepunktowanego!) edytorstwa źródeł, lecz jako dojrzały badacz łączy je z szerszą refleksją naukową, w tym także metodologiczną. Świadczą o tym między innymi dwa autorskie teksty: *Spółeczeństwo Wilna w latach I wojny światowej* oraz *Dzienniki i pamiętniki jako źródło do dziejów Wilna i Wileńszczyzny w latach I wojny światowej*.

Losom Polaków na Wschodzie poświęcone są też inne prace i inne wątki naukowej aktywności. Należy tu wymienić udział w zespole realizującym grant NPRH *Polscy zesłańcy na Syberii Zachodniej w drugiej połowie XVIII-XIX wieku w oczach Rosjan i ludności tubylczej*. Trudno przecenić znaczenie tego przedsięwzięcia badawczego, które zmierza do wypełnienia poważnej luki w dotychczasowych studiach. W jego ramach Małgorzata Przeniosło przygotowała m. in. artykuły o pobycie na Syberii Benedykta Dybowskiego i jego spuściźnie dokumentującej studia nad tą krainą i jej mieszkańcami.

Kolejnym obszarem jej zainteresowań są dzieje ziemiaństwa polskiego w XIX i XX wieku. Artykuły i rozdziały w pracach zbiorowych poświęcone tej problematyce, również odznaczają się warsztatowym profesjonalizmem, wnikliwą analizą źródeł

rękopiśmiennych oraz systematycznością ujęcia. Autorka rozwija wątki biograficzne, sięga po tematy z zakresu historii obyczajów i historii życia codziennego, których opracowanie pozwala na lepsze poznanie kultury środowisk ziemiańskich. Dobrym przykładem mogą być jej szeroko zakrojone i wnikliwe studia, których punktem wyjścia była obfita i niezwykle wartościowa spuścizna rękopiśmienna rodziny Wielopolskich przechowywana w kieleckim archiwum. Profesor Małgorzata Przeniosło podjęła się krytycznej edycji ich epistolografii (*Korespondencja rodzinna Wielopolskich z Chrobrza (okres międzywojenny)*, Kielce 2009) oraz opracowała trzy bardzo interesujące *case studies*, świadczące o znajomości metodologii nowoczesnej historii społecznej i historii kultury, stanowiące istotny wkład w badania nad omawianą grupą społeczną, szczególnie zaś jej słabo poznanym funkcjonowaniem w latach Drugiej Rzeczypospolitej (*Wielopolskich z Książa i Potockich z Chrzastowa podróże po świecie (okres międzywojenny)*, [w:] *Europejczyk w podróży*, red. E. Ihnatowicz, S. Ciara, Warszawa 2010, s. 241-257; *Rozrywki ziemian w okresie międzywojennym (na przykładzie Wielopolskich z Chrobrza)*, [w:] *Z życia codziennego szlachty i ziemiaństwa między Wisłą a Pilicą w XVI-XX wieku*, red. J. Gapys, M. Nowak, J. Pielas, Kielce 2010, s. 151-159 oraz *Życie codzienne Wielopolskich z Chrobrza (okres II Rzeczypospolitej)*, [w:] *Życie codzienne ziemian polskich w XIX i XX wieku*, red. H. Łaskiewicz, Lublin 2012, s. 158-168).

Istotną, choć niekiedy niedocenianą dziedziną działalności naukowej są jak wiadomo prace redakcyjne, zazwyczaj nieefektywne i czasochłonne lecz niezwykle pożyteczne. Pod tym względem dokonania profesor Małgorzaty Przeniosło znacznie wykraczają poza przeciętne. Była redaktorem lub współredaktorem 12 tomów zbiorowych (w tym ośmiu po habilitacji). Na szczególną uwagę zasługuje współudział w redagowaniu wspomnianej już, zasłużonej serii wydawniczej *Znani i nieznani dwudziestowiecznego Lwowa* oraz *Znani i nieznani międzywojennego Lwowa*. Warto podkreślić, że w wielu spośród tych tomów znajdziemy syntetyzujące wstępy, które wyszły spod jej pióra. Mają one znaczenie nie tylko naukowe ale również popularyzatorskie.

W latach 2003-2016 Małgorzata Przeniosło brała udział w 30 konferencjach, co należy uznać za świadectwo bardzo aktywnego uczestnictwa w kontaktach naukowych. Niektóre z owych konferencji miały charakter międzynarodowy; część odbywała się poza granicami Polski (m. in. na Słowacji i na Syberii). Były też wśród nich sympozja organizowane lub współorganizowane przez obecną kandydatkę do tytułu profesora w jej macierzystej uczelni, Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach. Warto w tym miejscu podkreślić, że nie uchylała się ona od działalności bardzo pożytecznej, ale odrywającej od studiów nad źródłami i pisarstwa naukowego i w związku z tym nie bardzo popularnej.

Dr hab. Małgorzata Przeniosło ma także bardzo dobre przygotowanie teoretyczne oraz niekwestionowane osiągnięcia w pracy dydaktycznej. Jest cenionym i lubianym nauczycielem akademickim. W ciągu swej dotychczasowej kariery prowadziła przede wszystkim zajęcia związane z historią nauki i oświaty, początkowo również w zakresie dydaktyki matematyki. Biorąc pod uwagę stosunkowo niezbyt długi czas kierowania seminariami dyplomowymi dysponuje pod tym względem godnym podziwu dorobkiem: wypromowała ponad pięćdziesięciu magistrów i ponad sześćdziesięciu licencjatów. Uczestniczy też w kształceniu kadr naukowych na poziomie ponadmagisterskim, czego świadectwem jest jeden wypromowany już doktor, dwóch doktorantów zbliżających się do ukończenia przewodów oraz czwórka obiecujących doktorantek znajdujących się na różnych etapach podjętych przez siebie badań. Chciałbym podzielić się spostrzeżeniem, że tematy rozpraw uczniów profesor Małgorzaty Przeniosło we wszystkich przypadkach mieszczą się ściśle w zakresie jej zainteresowań i kompetencji naukowych. Nie może być zatem mowy o podejmowaniu opieki nad osobami do pewnego stopnia przypadkowymi; zawsze jest to promotorstwo z prawdziwego zdarzenia. Ponadto ma na swoim koncie trzy recenzje doktoratów i dwie rozpraw habilitacyjnych.

W ostatnich latach dr hab. Małgorzata Przeniosło zajęła się na bardzo szeroką skalę tematyką dobroczynności i opieki oraz samopomocy społecznej na ziemiach polskich w pierwszej połowie XX wieku, zwłaszcza w okresie pierwszej wojny światowej. Chociaż początkowe jej publikacje z tego zakresu pochodzą dopiero z lat

2009-2010, pragnę z całą odpowiedzialnością skonstatować, że jest obecnie jedną z najlepszych znawczyń i czołową badaczką tej problematyki. Poświęciła jej kilkanaście artykułów, dwie osobne książki (*Rady opiekuńcze w województwie kieleckim 1918-1921*, Kielce 2013 oraz *Rady opiekuńcze w Galicji 1919-1921*, Kielce 2014) a także obszerną monografię *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915-1921*, ss. 503, która została wskazana jako szczególne osiągnięcie naukowe.

W konkluzji pierwszej części niniejszej opinii chciałbym stwierdzić, że dr hab. Małgorzata Przeniosło, profesor Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, jest historyczką-badaczką dojrzałą, samodzielną, utalentowaną i pracowitą, która dysponuje bogatym, nieustannie powiększanym dorobkiem naukowym. Tylko w okresie, który upłynął od jej habilitacji opublikowała 74 pozycje, w tym pięć książek, które spotkały się z wysoką oceną kompetentnych recenzentów i czytelników. Jej artykuły ukazują się w prestiżowych periodykach. Wykazuje ponadto ogromną aktywność na wszelkich innych polach indywidualnej i zespołowej pracy naukowej a także dydaktyki uniwersyteckiej i popularyzacji historii. W dziedzinie, którą uprawia, a zwłaszcza w zakresie swoich głównych zainteresowań naukowych, dysponuje ogromną, gruntowną i wszechstronną wiedzą przewyższając wyraźnie wiele koleżanek i kolegów. Jej dokonania znacząco powiększyły naszą znajomość dziejów nauki, ziemiaństwa, kresów wschodnich dawnej Rzeczypospolitej oraz historii opieki i samopomocy społecznej. Wszystkie te osiągnięcia predestynują ją do uzyskania tytułu naukowego profesora.

* * *

Kwestie opieki i samopomocy społecznej na ziemiach polskich w latach 1914-1921, a zatem w okresie pierwszej wojny światowej i w czasach kształtowania się granic II Rzeczypospolitej, są w literaturze naukowej słabo opracowane. Bywały one zazwyczaj przedmiotem publikacji cząstkowych i okazjonalnych. Historyków zajmowały raczej działania wojenne oraz spory ideowe i polityczne u progu

odzyskania niepodległości. Dopiero stosunkowo niedawno, w obliczu zbliżającej się setnej rocznicy wydarzeń z lat 1914-1918 i nie bez wpływu tendencji widocznych w nauce światowej zaczęto zajmować się na szerszą skalę problematyką życia codziennego, losami ludności cywilnej i przemianami społeczno-kulturowymi, które łączyły się z wymuszonymi migracjami, zniszczeniami wojennymi oraz pauperyzacją wielu grup i środowisk. Obserwowanie zachowań jednostek i zbiorowości w tych ekstremalnych warunkach pozwala na lepsze poznanie ówczesnego społeczeństwa, w tym zwłaszcza jego zdolności do samoorganizacji i samopomocy, funkcjonowania i przemian relacji międzygrupowych. Wymaga to oczywiście zdobycia rozległej wiedzy faktograficznej, przeanalizowania informacji obecnych w źródłach, ale nieprzyciągających wcześniej szczególnej uwagi. Konieczne są ustalenia odnoszące się do struktury i funkcjonowania organizacji społecznych, biografii ich przywódców i działaczy, także lokalnych, mało znanych poza swym bezpośrednim otoczeniem. Kolejnym etapem jest poznanie ich relacji z władzami administracyjnymi i wojskowymi (w tym oczywiście okupacyjnymi) a także ich własnych politycznych afiliacji i sympatii. Ze względu na wspomniany powyżej niezadowalający stan wcześniejszych badań niezbędna jest fundamentalna analiza niemałego zasobu źródeł rękopiśmiennych i drukowanych.

Książka Małgorzaty Przeniosło wychodzi naprzeciw zasygnalizowanym przeze mnie potrzebom i postulatom. Wbrew skromnemu tytułowi *Pomoc dzieciom w działalności Rady Głównej Opiekuńczej w latach 1915-1921* jest w gruncie rzeczy monografią dziejów całej Rady, poczynając od jej utworzenia do likwidacji u schyłku 1920 roku na podstawie rozporządzenia rządu II Rzeczypospolitej, związanego z zarzutami niegospodarności, a nawet nadużyć finansowych oraz z postanowieniem włączenia jej struktur i placówek opiekuńczych do systemu opieki społecznej budowanego przez państwo i organy samorządu terytorialnego. Zagadnienia dotyczące bezpośrednio omawianej instytucji odmalowano na szerokim tle historycznym

Autorka wykorzystała bardzo obfitą bazę źródłową. Najważniejszym jej elementem jest, co zrozumiale, stosunkowo bogata spuścizna aktowa samej Rady

Główniej Opiekuńczej, przechowywana w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Uwzględniono także akta innych organizacji specjalizujących się w niesieniu pomocy ofiarom działań wojennych (takich jak lokalne komitety obywatelskie). Sięgnęła też autorka do materiałów wytworzonych przez władze wojskowe i cywilne urzędujące w latach 1915-1921 na ziemiach polskich i siłą rzeczy regulujące i nadzorujące organizacje społecznej samopomocy. Umożliwiło to uwzględnienie swoistego "spojrzenia z zewnątrz", nie zawsze rzecz jasna kompetentnego i obiektywnego. Warto zauważyć, że częste zmiany sytuacji politycznej w badanym okresie, wynikające między innymi z wędrujących linii frontowych, poważnie utrudniły zadanie, jakie postawiła przed sobą badaczka. Dość powiedzieć, że dotarła - jako jedna z nielicznych historyków i historyczek polskich - do spuścizny aktowej Cesarskiego Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego (w Archiwum Federalnym - Archiwum Wojskowym we Fryburgu Bryzgowijskim w RFN) oraz Aktów Zarządu Wojskowego (czyli władz okupacyjnych austro-węgierskich w Archiwum Wojny w Wiedniu). Wykorzystała także istotne dla rekonstrukcji losów ziem polskich w latach 1914-1918 i również niedostatecznie rozpoznane materiały z zespołu Namiestnictwa Galicyjskiego (znajdujące się we Lwowie). Okazjonalnie tylko sięgnęła do dwóch archiwów diecezjalnych, przechowujących źródła, które odzwierciedlają rolę Kościoła katolickiego w akcjach charytatywnych podejmowanych podczas pierwszej wojny światowej i jego współpracę z instytucjami świeckimi, działającymi w tym zakresie. Dotarła do aż 72 tytułów czasopism wychodzących wówczas w większych miastach i na prowincji (w tym nawet do takich, jak "Ziemia Sieradzka" czy "Ziemia Sokalska"), jeżeli tylko dokumentowały konkretne akcje społeczne i przejawy działalności agend Rady Głównej Opiekuńczej. Przejrzane zostały najważniejsze drukowane pamiętniki omawiające losy Polaków w okresie "Wielkiej Wojny". Niezbyt długa jest natomiast lista opracowań, co nie świadczy bynajmniej o zaniedbaniach autorki, ale o wspomnianym już niezadowalającym stanie badań, których niniejsza książka jest ważnym i bardzo istotnym rozwinięciem i uzupełnieniem.

Monografia Małgorzaty Przeniosła posiada układ rzeczowy i składa się z dziewięciu rozdziałów. Pierwszy ma charakter wprowadzający a jego przedmiotem jest *Sytuacja mieszkańców ziem polskich w latach 1914-1921 i wsparcie udzielane im przez organizacje samopomocy społecznej*. Uwzględniono tu osobno ziemie Królestwa Polskiego, Galicję i Wielkopolskę; omówiona też została pomoc napływająca spoza ziem polskich (m. in. z Stanów Zjednoczonych), która choć niewystarczająca była w sumie dość obfita i pełniła nader istotną rolę. Po odzyskaniu niepodległości doszły jeszcze dotacje państwowe. Następne rozdziały skupiają już uwagę czytelnika na samej Radzie Głównej Opiekuńczej. Przedstawiono kolejno jej struktury organizacyjne, główne formy działalności pomocowej, oraz sprawy finansowe. Dalej scharakteryzowano dokładnie placówki opiekuńcze przeznaczone dla dzieci (ochronki, żłobki, schroniska), pomoc żywnościową, materialną i techniczną, akcje cykliczne i współpracę z innymi organizacjami w różnych formach niesieniu pomocy dzieciom. Ostatni rozdział omawia *Kontakty z władzami administracyjnymi i samorządowymi*.

Zebrane przez autorkę informacje pozwoliły na kwantytatywne ujęcia szeregu zagadnień związanych ze strukturą i funkcjonowaniem RGO. W 42 tabelach przedstawiono m. in. rozwój jej oddziałów i placówek (w tym przeznaczonych bezpośrednio dla dzieci poszkodowanych w wyniku wojny) oraz strukturę budżetu (zarówno wpływów, jak i wydatków). Jak się okazuje stosunkowo wysokie bywały koszty administracyjne, co stało się później jednym z wątków krytyki formułowanej pod adresem Rady. Dane te wraz z wnikliwymi komentarzami autorki dają pojęcie o skali wysiłków na rzecz pomocy społecznej podejmowanych przez RGO. W samej narracji znajdziemy niekiedy opisy konkretnych przedsięwzięć. Uczucie pewnego niedosytu sprawia czytelnikowi pominięcie sylwetek wybranych działaczy RGO, choćby tych najgorliwszych i najbardziej zasłużonych. Z tego względu opowieść o pomocy dzieciom w latach pierwszej wojny światowej stała się jak gdyby odpersonalizowana. Zrozumiałe skądinąd, że omówienie wielu spraw, które autorka z pewnością doskonale zna, przekroczyłoby już ramy i tak bardzo obszernej książki. Znalazło się w niej jednak miejsce na aneksy źródłowe (s. 381-431), które

przynoszą przeważnie tylko kolejne wersje statutów oraz regulaminów placówek opiekuńczych.

Rozmiary niniejszej opinii pozwoliły na zasygnalizowanie i pozytywną ocenę wyłącznie najważniejszych sfer aktywności naukowej Małgorzaty Przeniosło. Powtórzmy: jest rzeczą oczywistą, że posiada ona niekwestionowany dorobek i wybitną pozycję naukową w dziedzinie historii ziem polskich u schyłku XIX i w pierwszej połowie następnego stulecia. Na szczególne podkreślenie zasługują jej osiągnięcia w badaniu dziejów nauki i oświaty, losów ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (w tym Wilna i Lwowa) oraz organizacji i funkcjonowania samopomocy społecznej w okresie pierwszej wojny światowej i w pierwszych latach po jej zakończeniu. Bardzo liczne, obszerne i solidne publikacje świadczą o perfekcyjnym opanowaniu przez ich autorkę zasad warsztatu naukowego historyka i umiejętności ich właściwego i skutecznego zastosowania. Jej dokonania sprawiają, że w całej rozciągłości spełnia wszelkie wymogi stawiane kandydatom do tytułu naukowego profesora (określone w art. 26 Ustawy z dnia 14.03.2003 r. (z późniejszymi zmianami) o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki a także zawarte w Rozporządzeniach Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie szczególnego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz postępowaniu o nadanie tytułu profesora. Dlatego też z pełnym przekonaniem popieram przedstawiony Wysokiej Radzie Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach wniosek o nadanie dr hab. Małgorzacie Przeniosło tytułu profesora i proszę o zaaprobowanie tej opinii oraz przekazanie jej do Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów celem dalszego postępowania.

/Warszawa, 21 stycznia 2018/

/Andrzej Szwarc/

